

І.П. Білецький-

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна,
к філос. н., доц. каф. теорії культури і філософії науки

ЛОГІКА ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОСТІ ТА ТРАНСПЕРСОНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Стаття присвячена питанню пошуків онтологічної основи для світоглядного застосування логіки трансдисциплінарності у філософії науки. Ця основа бачиться феноменах, описуваних у трансперсональній психології, яка займається так званими зміненими станами свідомості. Пропонується проаналізувати можливості взаємодії трансдисциплінарного підходу з теорією так званої Великої Холархії буття і пізнання К. Уілбера, а також теорією візуального та аудіотактильного типів культури М. Мак-Люена.

Ключові слова: трансдисциплінарність, Велика Холархія буття, візуальна та аудіотактильна культури.

И.П. Билецкий

ЛОГИКА ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОСТИ И ТРАНСПЕРСОНАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

Статья посвящена поиску онтологического основания мировоззренческому применению логики трансдисциплинарности в философии науки. Эта основа видится в феноменах, рассматриваемых трансперсональной психологией. Предлагается проанализировать возможности взаимодействия трансдисциплинарного подхода с теорией Великой Холархии бытия и познания К. Уилбера, а также теорией визуального и аудиотактильного типов культуры М. Мак-Люена.

Ключевые слова: трансдисциплинарность, Великая Холархия бытия, визуальная и аудиотактильная культуры.

I. Biletsky

TRANSDISCIPLINARITY LOGIC AND TRANSPERSONAL PSYCHOLOGY

The article is dedicated to the seeking of an outlook using of the transdisciplinarity logic in the philosophy of science. This base is supposed in phenomena considered by the transpersonal psychology. An analysis of interaction between the transdisciplinary approach and the K. Wilber's Great Holarchy of the being and cognition as well as the M. McLuhan's theory of the visual and audiotactile cultures.

Keywords: transdisciplinarity, Great Holarchy of the being, visual and audiotactile cultures.

2-7 листопада 1994 року у Конвенто да Аррабіда (Португалія) на Першому Всесвітньому конгресі з трансдисциплінарності була прийнята «Хартія трансдисциплінарності», яка стверджує:

«Стаття 1. будь-яка спроба редукувати людську істоту до формальних структур є несумісною з трансдисциплінарним баченням.

Стаття 2. Визнання різних рівнів реальності, що передбачають різні типи логіки, є невід'ємною складовою трансдисциплінарного підходу. Будь-яка спроба редукувати реальність до якогось одного рівня з єдиним різновидом логіки не відноситься до області трансдисциплінарності.

Стаття 3. Трансдисциплінарність доповнює дисциплінарні підходи, що викликає появу нових даних і нових взаємодій між дисциплінами. Це штовхає нас до нового бачення природи і реальності. Трансдисциплінарність не намагається встановити панування певних дисциплін, але ставить за мету розкрити всі дисципліни в напрямку того, в чому вони єдині, а також того, що знаходиться за їх межами.

Стаття 4. Наріжний камінь трансдисциплінарності – семантичне і практичне об'єднання тих смислів, які знаходяться в місці перетину й лежать за межами окремих дисциплін [...]

Стаття 5. Трансдисциплінарне бачення є рішуче відкритим щодо виходу за рамки точних наук, вимагаючи їх діалогу й примирення з гуманітарними і соціальними науками, а також мистецтвом, літературою, поезією і духовним досвідом.

Стаття 6. Порівняно з міждисциплінарністю й мультидисциплінарністю, трансдисциплінарність є багатоаспектною й багатовимірною. Беручи до уваги різноманітні підходи до розуміння часу й історії, трансдисциплінарність не виключає транс-історичного горизонту...». Резюмуючи вищесказане, зазначимо, що трансдисциплінарна ситуація – це така пізнавальна ситуація, в якій науковий розум у пошуках цілісності і власної обґрунтованості (прояснення умов можливого досвіду) змушений здійснити трансцендуючий зсув у сферу приграничну з життєвим світом. Необхідно розрізнити трансдисциплінарність і міждисциплінарність. Ситуація міждисциплінарності – це ситуація переносу знання з однієї дисциплінарної області в іншу за умов збереження дисциплінарного поділу. Ситуація ж трансдисциплінарності передбачає порушення жорсткості дисциплінарного поділу наукового знання, які стають «прохідними», сприяючи появі різноманітних «над» дисциплінарного поділу [1, с.23].

Упродовж довгого часу метафізичною основою технологічного освоєння світу виступала установка на схоплення наперед існуючої в природі та розумі єдності. Множинність сприймалася як загроза. Сучасна криза раціональності має своєю основною причиною саме втрату основ для такої єдності. В нинішніх умовах, крім того, небезпека певним чином відчувається в бажанні «єдиної» єдності. Нині йде пошук передумов для виправдання самої роздробленості. Власне задача трансдисциплінарності полягає в пошукові шляхів узгодження єдності та роздробленості. В цьому плані філософія трансдисциплінарності продовжує традиції філософського знання, що полягають у висуненні тотальних теоретичних і практичних домагань [1, с.36]. В даній статті пропонується накласти на матрицю трансдисциплінарності певні ідеї так званої трансперсональної психології з тим, щоб створити основу для пояснення епістемологічних і логічних передумов наукового бачення світу. Чому пропонується застосувати ідеї саме трансперсональної психології? По-перше, тому, що трансперсональна психологія досліджує так звані змінені стани свідомості, тобто стани глибокого занурення у несвідоме, такі його області, які містять у собі архетипи, навколо яких в подальшому організується й структурується наукове знання^[7]. По-друге, тому, що врешті решт саме свідомість (хоч як це тавтологічно звучить) є вмістилищем будь-якого знання, й одна з основних проблем так званої класичної концепції істини^[8] є проблема дійсності, яка пізнається (оскільки ми не можемо вийти за межі нашої свідомості, що таке дійсність як така, сама по собі). Отже, якщо коротко, пропонується поглянути, що трансперсональна психологія може запропонувати трансдисциплінарному підходові.

Для досягнення даної цілі необхідно виконати наступні задачі. По-перше, проаналізувати логіку слідування основопокладаючих принципів і постулатів, з яких виходить сучасне наукове бачення світу. По-друге, необхідно, проаналізувати межі їх (логіки, принципів і постулатів) дії, для чого пропонується застосувати так званий інтервальний підхід Ф.В. Лазарева та М.М. Новосьолова. Нарешті, по-третє, проаналізувати, як «інтервали» цього підходу «впираються» в поле досліджень трансперсональної психології. Почнемо з інтервального підходу. Його можна сформулювати наступним чином:

- будь-яке явище X є багатовимірним і включає в себе множину вимірів X_i ,
- кожен вимір X_i має інтервал I_i , тобто набір умов за яких X проявляє себе як X_i ,
- суть інтервального підходу полягає в пошуку координації між вимірами X_i та їх інтервалами I_i [1, с. 65].

Тобто, наприклад, інтервалом класичної механіки будуть варіанти, коли швидкість багато менша за швидкість світла, інтервалом же теорії відносності – коли вона наближається до (ϵ порівняно з) швидкістю світла. Гносеологічний варіант можна сформулювати наступним чином:

- кожна істина відносна,
- кожна істина має свій інтервал,
- інтервальний підхід полягає в пошукові координації між ними [1, с. 66].

Наприклад, для марксистських або взагалі економічно зорієнтованих теорій історичного розвитку будуть умови, при яких переважає саме економічна детермінація суспільних процесів.

Взагалі ж трансдисциплінарний підхід передбачає інтервали двох рівнів. Інтервали 1-го рівня чи 1-інтервали є вираженням певної системи обмежувальних умов (див. вище). Інтервал 2-го рівня (2-інтервал) являє собою множину своїх аспектів у відповідних 1-інтервалах. Тобто багатовимірне явище (сутність) X проявляє себе різними аспектами в тих чи інших умовах. Єдність же цих *інколи антиномічних* аспектів (цілісність сутності) являє себе через 2-інтервал [1, с. 72].

Стосовно постулатів і висхідних принципів наукового пізнання можна говорити дуже багато, починаючи від постулату реальності оточуючого світу, його структурності, безперервності і т.д., і т.п. аж до принципів економії мислення, принципів збереження та симетрії. Зупинимося в даній статті на принципі об'єктивності, що стверджує об'єктивний (у деяких варіантах тлумачиться як інтерсуб'єктивний), тобто інваріантний, незалежний стосовно системи віднесення й методу характер дійсності. Передумовою й одночасно методом принципу об'єктивності виступає логіка^[9] дихотомії суб'єкту й об'єкту. Її суть полягає в тому, що ми сприймаємо дійсність крізь призму взаємодії суб'єкту (Я) як активного начала й об'єкту як начала пасивного, на яке направлена активність суб'єкту. Людям сучасної культури важко навіть уявити інший тип світосприйняття.

Однак, як показує канадський філософ М. Мак-Люен, таке світосприйняття не є обов'язковим чи єдино можливим. Більш того, воно є особливістю так званих візуальних чи писемних культур. Противагою візуальній культурі виступає культура аудіотактильна. Аудіотактильна культура є культурою не абстрактного, а цілісного сприйняття дійсності, яке не дуже розрізняє між об'єктом і сприймаючим суб'єктом та його суб'єктивними відчуттями, викликаними сприйняттям об'єкту. Об'єкт аудіотактильного сприйняття не є абстрактним візуальним образом, виокремленим із загального просторово-часового тла, об'єктом, повністю підпорядкованим логіці візуального сприйняття. Власне у випадку аудіотактильного сприйняття не можна навіть говорити про об'єкт у повному значенні цього слова, оскільки, як відзначає Мак-Люен, сприйняття аудіотактильної (дописемної) культури не робить часових і просторових зрізів, а сприймає процеси в усій цілісності, в якій окремі предмети не є окремими об'єктами, але лише проявами, деталями цілісності. Не відбувається також і виокремлення суб'єктивних чуттів і асоціацій, пов'язаних із цілісними процесами [2, с.27-36]. Як стверджує Мак-Люен, перехід від аудіотактильного до суто візуального сприйняття вперше почався десь у VI-V століттях до н.е. і розтягнувся більш аніж на дві тисячі років. Візуальна культура відрізняється від аудіотактильної тим, що в ній на відміну від останньої, людина задіює для прийняття інформації переважно зір, нехтуючи іншими п'ятьма чуттями.

Поява писемності, а отже здвиг у бік візуальності, означає також зрушення на шляху від магізму до сцієнтизму, сам шлях, однак, внаслідок цього зрушення не стає коротшим. Власне для зміни характеру культури як такої має значення не стільки сама поява писемності, як її розповсюдження. Розповсюдження ж писемності, читання і, як наслідок, перемены в характері культури пов'язуються Мак-Люеном із книгодруком. Книг стає багато, люди починають багато читати, стереотипи візуального сприйняття все більше і більше інтеріорізуються – в результаті ж ми одержуємо світобачення, повністю підпорядковане законам візуальної логіки, світобачення, що характеризується наступними

рисами. *По-перше*, це відкидання (поміщення в дужки) всього, що не відповідає можливостям візуальної репрезентації. Тобто, з усього багатоманіття сприйняття робиться лише певна вибірка, решта відсувається кудись далеко на задній план. Наслідком цього стає “розрив між серцем і розумом” (тобто серцем, укоріненим у багатоманітні аудіотактильного, і розумом, що визнає лише візуальне), “травма”, яка подовжується в європейській культурі до сьогодні, і далі подальші розриви (між наукою і мистецтвом, владою і мораллю тощо) [2, с. 251 – 256]. *Другим наслідком* “візуалізації” стає десакралізація і деміфологізація оточуючого світу. Тому що, по-перше, у візуальному світі немає місця для надприродного, без якого годі уявити міфічний світогляд; по-друге ж, візуальне сприйняття, будучи абстрагованим і відстороненим від повноти цілісного аудіотактильного сприйняття, не передбачає генерування глибоких переживань, на яких ґрунтується міфічна свідомість [2, с. 103 – 107].

Тобто, якщо всю дійсність (у тих варіантах світобачення, які стають можливими в рамках аудіотактильного сприйняття чи змінених станах свідомості трансперсональної психології) є 2-інтервалом, то візуальне суб’єкт-об’єктне бачення виступає щодо нього 1-інтервалом. Іншими 1-інтервалами виступають дані інших чуттів. Але це все лише на рівні чуттів. Сенси ж залишаються невідрефлектованими^[10].

Суб’єкт-об’єктна дихотомія відкриває також шлях до “Великої Холархії”^[11] Буття та Пізнання”^[12] Кена Уілбера [3, с. 21]. Велика Холархія Уілбера являє собою загальну схему 2-інтервала як у гносеологічному, так і онтологічному аспектах. Сектори 1 і 3 репрезентують суб’єктивну складову, 2 і 4 – об’єктивну, 3 і 4 – інтерсуб’єктивну. Всередині кожного з секторів можна представити власні інтервали 1-го типу. Всі вони можуть бути лише онтологічними інтервалами або відносними істинами, оскільки представляють лише певну частину цілого. Далі пропонується розмістити всі елементи і феномени буття і свідомості (чуття, емоції, атоми, молекули, прокаріоти, еукаріоти, організми, галактики, екосистеми, міфи, символи, тощо) по відповідних секторах схеми. Уілбер стверджує, що в кожного холона можна виділити внутрішню й зовнішню сторони, а також індивідуальну (одиничну) і колективну (множинну) форми існування. Зв’язок між останніми відбувається через екстеріо- та інтеріоризацію. Тобто, наприклад, внутрішній світ окремої людини є відображенням світу колективних культурних кодів і символічно представлених суспільних відносин навколо людини. Уілбер наводить слова Дюркгайма про те, що людина в суспільстві є суспільством всередині людини.

Вихідна ж цілісність, певним сурогатом якої за Мак-Люеном може служити цілісне сприйняття дописемної аудіотактильної культури, можлива лише через сектор 1 (внутрішнє, індивідуальне). Чому? Тому що, дивитися раніше – основна проблема класичної концепції істини, ми не можемо вийти за межі нашої свідомості і побачити дійсність саму по собі. Тобто саме сектор 1 є первинним. Проблема ж дійсності передбачає два рівні – метафізичний (розглянутий вище) й епістемічний, який полягає в тому, що ми завжди сприймаємо дійсність (в існуванні зовнішньої дійсності ми вже не сумніваємося, це був би метафізичний рівень) крізь призму наявних світоглядних, філософських чи конкретно-теоретичних уявлень, за межі яких ми можемо вийти лише в рамки якоїсь іншої системи уявлень. Отже, навіть якщо ми просто постулює наявність зовнішнього світу, що його сприймають наші органи чуття, це не вирішує проблеми. І, відповідно, пізнання можливе лише крізь призму інтервалів, описуваних в інтервальному підході.

Ще однією особливістю візуальної свідомості є те, що світ бачиться кінематографічно, тобто як послідовність окремих зрізів у часі, фіксованих візуальним сприйняттям, а не як послідовність завершених подій. Це дуже добре видно на прикладі середньовічного і новочасного живопису. Якщо останній уподібнюється до більш пізньої фотографії, зупиняючи мить, вирвану з потоку тривалості, то перший, намагаючись передати не абстраговані моменти, а процесуальність, використовує такий прийом, як

зображення кількох основних етапів перебігу події на одній картині. Середньовічному, а до нього античному живопису в цілому є чужою ідея просторової перспективи. Художник намагається передати повноту зображуваного безвідносно до місця, з якого ведеться спостереження. Живопис же Нового часу намагається показати все так, як воно постає для зору в якийсь конкретний момент з якогось конкретного місця [3, с.352-356].

Наявність перспективи в широкому значенні слова виступає наступною особливістю візуального світобачення. Тобто, просторова перспектива зі сфери простого сприйняття розповсюджується на сприйняття ментальне. Тобто подібно тому, як у першому випадку все вистроюється навколо спостерігача, який дивиться, так у другому все впорядковується навколо центральної ідеї (закону, теорії), або спостерігача, озброєного цією ідеєю чи законом. Дописемна магічна культура мало переймалася зведенням усього до спільного знаменника. Зворотною стороною “перспективізму” виступає я-центризм, або просто кажучи індивідуалізм у сучасному розумінні цього слова. Людина дописемної культури мало цікавиться своєю зовнішністю, сприймаючи себе не ззовні а зсередини (групового світосприйняття) [2, с.80-82]. Глибока інтеріоризація характерних особливостей візуального світосприйняття змінює і сприйняття людиною себе самої. Сприймаючи себе візуально, людина поступово втрачає сприйняття себе як невід’ємної частини групи й починає сприймати саму себе окремим суб’єктом, ізольованим від інших подібного роду візуальних суб’єктів. Тобто, якщо у випадку міфічної культури сприйняття себе й навколишнього світу носить органічно-процесуальний характер, що не передбачає розрізнення й виділення як окремих складових колективно-групового й індивідуального, а у випадку магічної культури – об’єктивного і суб’єктивного, то писемна візуальна культура передбачає сприйняття себе як окремого візуального об’єкта в оточенні інших об’єктів. Єдине, що робить цей я-об’єкт суб’єктом, є те, що він знаходиться у центрі координат візуального сприйняття інших об’єктів. Об’єктивне внаслідок панування візуальної логіки як передумови своєї появи є мало сумісним із будь-якими проявами магічного. Магічному немає місця в просторі візуального сприйняття. Єдиним пристанищем для нього залишається суб’єктивне. Але якщо суб’єкт є насамперед одним із об’єктів (хай навіть і центральним об’єктом) візуального простору, то все суб’єктивне (тобто необ’єктивне) стає хитким і ефемерним. Наступною особливістю, принесеною печатною культурою Нового часу, стає, за Мак-Люеном, стремління до відтворюваності й одноманітності результатів. Використання друкарського станка стає першим зразком серійного виробництва однотипного й відтворюваного товару. Ідея швидко поширюється на інші сфери, породжуючи стремління до гомогенізації й механізації. Весь Всесвіт починає мислитися механістично [2, с.187-189]. Власне разом із запровадженням перспективи і інтеріоризацією механістичних уявлень зникають паралельно симультанність із живопису і магічність із науки. Буденний простір міфічно-магічної культури був анізотропним. Він був весь наповнений найрізноманітнішими “нерегулярностями”, “складками”, точками переходу, через які маніфестував себе простір нумінозний. У випадку ж візуальної культури єдиною легітимною нерегулярністю стає центр координат, у якому знаходиться суб’єкт візуального сприйняття. Але оскільки останній може переміщатися у просторі, то і самий початок координат стає рухливим, а отже перестає бути центром простору як такого (в об’єктивному розумінні), а залишається лише центром внутрішнього (суб’єктивного) простору. Отже простір візуальної культури стає ізотропним. А на зміну складкам і точкам переходу магічного простору приходять число і точне вимірювання, покликане впорядкувати відношення між об’єктами у візуальному просторі. Закони візуальної логіки потребують чітких критеріїв співставлення, розрізнення чи ототожнення окремих об’єктів та оцінки просторової перспективи.

Отже, як можна бачити з наведеного розгляду, науковий світогляд виникає в рамках певного типу світосприйняття, в рамках якого можливі лише інтервальні

репрезентації певного гатунку, 1-інтервали. Що ж стосується інтервалів більш високого порядку, то їх слід шукати деінде, шляхи до чого вказує трансперсональна психологія.

Перелік посилань

1. Киященко, Л. Философия трансдисциплинарности [Текст] / Л. Киященко., В. Моисеев. – М.: ИФРАН, 2009. – 205 с.
2. Мак-Люэн Маршалл. Галактика Гутенберга [Текст] / Маршалл Мак-Люэн. – Киев: Изд-во «Ника-Центр», 2004. – 432 с.
3. Уилбер Кен. Интегральная психология [Текст] / Кен Уилбер. – М.: Издательство Института трансперсональной психологии – Издательство К. Кравчука, 2004. – 416 с.
4. Юнг Карл Густав. Психология бессознательного [Текст] / Карл Густав Юнг. – М.: Канон, 1994. – 320 с.